

UTICAJ MEDIJA NA RAZVOJ TERORIZMA

INFLUENCE OF MEDIA ON THE DEVELOPMENT OF TERRORISM

Vojo Laković¹, Slobodan Simović²

Apstrakt

Danas je era masmedija i modernog načina komuniciranja među ljudima. Informacija je zlata vredna i jedan je od najvažnijih resursa, a uticaj medija na formiranje javnog mnijenja je apsolutan. Mediji utiču i na razvoj terorizma, ne samo u jednoj državi, nego na globalnom nivou. Upravo mediji, delujući na globalnom nivou trasiraju put terorizmu i čine da on postane globalni fenomen-pretnja. Cilj medija, oduvek je bio, imati što veći tiraž, postići što veću gledanost i što više poseta na različitim web stranicama. Terorizam, kroz delovanje pomenutih medija, nalazi pogodno tlo za svoj razvoj. Poznat je cilj svakog teroriste, odnosno terorističke grupe, da dožive što veći publicitet i u isto vreme stvore strah i paniku među ljudima, parališući tako odvijanje normalnog načina života. Želja im je da impresioniraju, pokažu dominaciju pred širokim auditorijumom prikovanim uz masmedije, tražeći uz to da i oni budu publika, odnosno deo spektakla. Moderni mediji, posebno elektronski, kao glavni transmieter informacija i podataka nekada pasivno i nesvesno, a nekada vrlo aktivno doprinose ostvarenju misije terorista. Ključne reči: terorizam, terorističke organizacije, mediji.

Abstract

Today is the era of mass media and modern means of communication among people. Information is gold worth and is one of the most important resources, and the impact of the media on the formation of public opinion is absolute. Media influence the development of terrorism, not only in one country, but globally. It is the media, acting on a global level that chart the path of terrorism and make it become a global phenomenon- threat. The aim of media has always been, to have a larger circulation, to achieve the higher ratings and more visits to different websites. Terrorism, through the action of the mentioned media, is fertile ground for its development. Also known is the target of every terrorist or terrorist group to experience as much publicity and at the same time create fear and panic among the people, thus paralyzing the normal way of life. Their wish is to impress, to show dominance in front of a large audience riveted on the mass media, in addition to requesting that they be public or part spectacle. Modern media, especially electronic, the main transmitters of information and data used passively and unconsciously, sometimes actively contribute to the achievement of the mission of terrorists.

Key words: terrorism, terrorist organizations, the media.

1 Professor doktor, Univerzitet Hercegovina Mostar

2 Docent doktor, Fakultet za bezbednost i diplomatiju-Beograd

Uvod

Mediji³ su danas veoma snažan faktor političke i društvene moći, ali i činilac koji u velikoj mjeri oblikuje svetsku demokratiju i javno mnjenje. Kreirajući političku volju, stavove i navike, mediji sve više oblikuju ponašanje pojedinaca, grupa i masa koji istinu i stvarnost shvataju i vide onako kako im mediji to serviraju. Shodno tome, danas su sve češće diskusije o odnosu medija i terorizma, publiciteta i propagande. Zahvaljujući upravo medijima nas danas i sama reč terorizam asocira na napad na Sjedinjene Američke Države 11. septembra 2001. te na tragično završenu talačku krizu u školi u Beslanu 2004, miniranja pruge u Madridu iste godine, bombaških napada u centru Istanbula tokom 2003-2004, upada terorista i krvavog oslobađanja više od 800 gledalaca i glumaca u moskovskom pozorištu 2002, rušenja stambenih zgrada u Moskvi 1999, napada na diplomatska predstavništva SAD u Keniji i Tanzaniji 1998, ali i na vojnu intervenciju antiterorističke koalicije u Avganistanu, pa i u Iraku. Tome su pridoneli novinari, odnosno mediji, jer terorizam nije nikakva moderna pojava, on postoji otkad je sveta. Danas je svima jasno ne samo da mediji imaju izgrađen odnos prema teroristima, nego i teroristi prema masovnim medijima i uopšte problemu komunikacije. Svesni su nesporne činjenice da je terorizam veoma delotvorno sredstvo za popularizaciju političkih ciljeva i slanja pretnji široj publici, posebno u otvorenim i pluralističkim društvima. Bez obzira na to, što po mišljenju Aleha Šmida, teroristi na medije u tim društvima gledaju na ciničan i oportunistički način, za njihove vrednosti i gledišta nemaju ništa osim prezira, ali je nesporno da su brojne terorističke vođe potpuno svesne da se njihovim ciljevima može naštetiti nepovoljnim publicitetom. Stoga veliki, poznati i složeni pokreti i njihove političke organizacije, poput Šin Feu, Heri Batasune ili Alkaide, ulažu mnogo vremena i napora u vođenju propagandnog rata, i pred domaćom i pred stranom javnošću. Bliska prošlost, ali i sadašnjost terorizma jasno pokazuje da se teroristi hrane publicitetom i bilo bi nerazumno to negirati.

To, pak, ne znači da mediji, uključujući i one najpoznatije, dele vrednosti terorista, ali ipak pokazuje da su i oni podložni eksploataciji i manipulaciji od nemilosrdnih terorističkih organizacija. U korištenju televizije, radija i štampanih medija, teroristi imaju četiri glavna cilja:

1. promovisati delo i stvoriti ekstremno snažan strah u ciljnim grupama;
2. zadobiti široku podršku za svoj cilj među stanovništvom i međunarodnim javnim mnijenjem naglašavajući teme poput pravednosti svog cilja i neizbežnosti pobeđe;
3. o merama vlasti, njihovih snaga bezbednosti govoriti da su iste, same po sebi, tiranske i kontraproduktivne;
4. mobilisati, podstaknuti i povećati grupu svojih stvarnih i potencijalnih pristalica i time povećati broj regrutovanih, prikupiti nova sredstva i podstaknuti dalje napade⁴

3 Reč „medij“ ima više značenja, a mnogoznačnost pojma proističe iz različite istorijske i konceptualne upotrebe reči. Neka od tih značenja sasvim su neočekivana i nisu povezana sa današnjom, ustaljenom primenom ovog termina u pisanoj i govornoj komunikaciji. Stari Grci su termin „media“ koristili za označavanje jedne geografske oblasti na prostoru današnjeg severoapadnog Irana. Stanovništvo ovog područja nazivali su Medijcima, a njihov jezik medijskim jezikom. Reč „media“ bila je česta i u latinskim izrekama, odakle ovaj termin i etimološki potiče. U savremenoj društvenoj praksi može da označava neku sredinu ili prostor u kojem nešto postoji ili se nešto događa (vazduh, voda), osobu koja posreduje između stvarnosti, vremena i bića (medij), ali ima i značenje koje upućuje na tehnički kanal komunikacije (štampa, radio, televizija, internet). Često se pod medijem podrazumevaju i svi oblici prenosivih formata tekstualnog ili audio-vizuelnog sadržaja, poput knjige, pisma, CD-roma, DVD-a, USB-a, iPhone-a, iPod-a, flopi diska, inače, već smeštenog u istoriju ovih formata. Široki spektri značenja termina medij danas ipak najčešće služe da se njima označe istorijska sredstva za prenos komunikacija. Izvor: <https://sr.wikipedia.org/sr-el/Mediji>

4 Schmid, Alex, 1989.: *Terrorism and the Media, Terrorism and political Violence*, 1(4), str.553

Pojam, definicija i istorijski aspekt terorizma

Terorizam dospeva u naše domove sa televizijskih ekrana, bombarduje nas iz novina i časopisa, a ponekad ulazi u naše živote i na mnogo direktniji način. Izgleda da se u ovakvo vreme ljudi mnogo ne bave definicijom terorizma. Oni sigurno osećaju strah kada vide nasilje. Ponekad izgleda da sam događaj definiše terorizam. Na primer, kada bomba uništi neki avion to se često naziva *terorizmom*, ali kada vojska obori civilni avion to se smatra nesrećnom greškom. SAD mogu da raketiraju neki objekat za koji sumnjaju da je teroristička baza i da tvrde da na taj način brane nacionalne interese. A opet, ako neka druga zemlja to isto učini u nekom drugom kraju sveta, SAD će je za to delo osuditi. Svaki put kad se pomene rec *terorizam*, dvostruki aršini i kontradikcije dovode do konfuzije.

Reč terorizam pokreće žestoke rasprave. Umesto da se usaglase i definišu terorizam, naučnici koji se bave društvenim naukama, kreatori politike, advokati i stručnjaci za bezbednost prepiru se oko značenja te reči. Poznati ekspert za terorizam sa Univerziteta Teksas u Dalasu, H. H. A. Kuper izlaže ovaj problem na jednostavan, ali realan način. On kaže: „Problem je u definiciji problema”. Mi se možemo složiti da je terorizam problem, ali se ne možemo složiti oko toga šta je terorizam⁵.

Terorizam, semantički, potiče od latinske reči „**terror**” (što znači užas, strah) vladavina zastrašivanjem, način vladanja ulivanjem straha i nasiljem; politička borba putem individualnog terora⁶. Takođe predstavlja i svakovrsno nasilje (sabotaže, atentati, otmice, ucene, ubistva, itd), najčešće jedne manjine nad većinom, s političkim ciljem da se destabilizuje postojeći poredak i preuzme vlast.

Terorizam je oblik organizovanog individualnog i rede institucionalizovanog političkog nasilja kojim se izaziva visok stepen straha ili užasa kod građana primenom ili pak pretnjom primene fizičke ili psihičke sile, kojom prilikom se prenosi određena poruka, radi ostvarivanja političkih (kriminalnih) ciljeva, na način potpuno neprimeren datim društvenim i istorijskim uslovima, na protivzakonit, brutalan, nemoralan i iracionalan način⁷

Savremeni terorizam je nasilni oblik ponašanja. On je generator nasilja ili pretnje nasiljem, sa ciljem ometanja funkcionisanja vlade, odnosno društveno političkog sistema, promovisući politička, ideološka ili verska načela totalnog nasilja.

Prvim poznatim teroristima smatraju se Asirci koji su otrovom mazali zidove neprijateljskih utvrđenja⁸, a po mišljenju jednog od najistaknutijih predstavnika političkog realizma, profesora Georga Švarcenbergera, prvim terorističkim aktom se smatra Samsonovo obaranje hrama Filistejaca, ratobornog nesemitskog naroda u jugozapadnoj Palestini koji je dugo ratovao sa Izraelcima. Za razliku od Švarcenbergera, Luj Rene Beres⁹, stručnjak za nuklearni terorizam u svome delu „Terorizam i globalna bezbednost“ navodi da je terorizam pojava starija od antičkih civilizacija Grčke i Rima i navodi kao primer ubistvo Julija Cezara od strane Markusa Bruta 44 god. prije n. e. u Rimu, zatim primer religiozne sekte sikarli i borbe zilota¹⁰, te akte tajnih velikoislamskih oružanih grupa u XII i XIII veku.

5 Džonatan Vajt, Terorizam, AleksandrijaPres, Beograd, 2004, str. 4–15

6 Vujaklija Milan, Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd, 1980.

7 http://www.defendologija.com/latinica/materijali/drustveni_aspekti_terorizma_30-06-07.htm

8 Usp. Terorizam, u: Drvo znanja, 48 (2001) str.37.

9 Louis Rene Beres, *Terrorism and Global Security: The Nuclear Threat*, Westview Press/Bolder, Colorado.

10 . Jevrejska sekta poznata pod imenom zeloti (ili ziloti), što je imalo značenje „fanatični ratnik”, „neumereni borac”, borila se šezdesetih godina prvog veka posle Hrista protiv Rimskog carstva ubijajući pred očima izbezumljene mase na

Aristotel¹¹ je smatrao da je politika odnos između jednakih radi zadovoljenja zajedničkih interesa, uveren da nema politike ako nema borbe različitih političkih grupa ili ako se ona svodi na volju jednog ili na totalnu spoljnu dominaciju. Zbog ovakvih stavova, razmišljanja Aristotel je opravdavao ubistvo monarha koji ne vlada u ime zajednice¹². Platon¹³ je sličnog mišljenja jer tiraniju smatra „pokvarenim oblikom vladavine“.

Politika, kao dominacija, u suštini je nasilje koje ne dolikuje čoveku i suprotno je njegovoj suštini. Zbog toga se vladavina čoveka nad čovekom ne odobrava, što znači da čovek može, i mora da joj se suprotstavi. Ubice tirana u antičkoj Grčkoj i Rimu proglašavane su nacionalnim herojima, a u antičkoj tradiciji, još 514. godine prije n. e. zabeleženo je veličanje Harmodiusa i Aristogitona koji su pokušali da ubiju tiranina Hipijasa. Rimljani su, prema Ciceronu, tiranoubistvo smatrali najsajnijim od svih podviga, pogotovo ako je ubica bio blizak s tiraninom. Oni su iznad svega cenili Brutovu hrabrost, koja ih je spasila samovolje Julija Cezara.¹⁴ Terorizam kao nasilje koje pojedinac koristi u suprotstavljanju državi javlja se u periodu srednjeg veka. Takvo nasilje bilo je karakteristično i za vreme apsolutnih monarhija, poslednje faze feudalizma, u praksi i teoriji zabeleženo kao razdoblje prenatlaženje ili potencirane suverenosti vladara. No, kako je ta snažno centralizovana struktura države ubrzo došla u sukob s razvojem društva, s novom političkom i ekonomskom energijom koja je nagrizala rigidne i već prevaziđene političke okvire monarhije feudalnog tipa, „javlja se protest kao rezultat tog antagonističkog odnosa“¹⁵. Protest izražavaju kako snage koje brane postojeće forme vladanja tako i snage koje zagovaraju radikalne reforme. „Ubistvo korišteno kao ideološki izraz i kao političko oružje predstavlja anticipaciju terorističkog nasilja modernog sveta. Političko ubistvo je postalo formalno povezano s terorizmom kroz Ženevsku konvenciju o terorizmu iz 1937. godine“¹⁶ Pored toga što je ubistvo vladara tiranina političko ubistvo u užem smislu reči, dileme u vezi s njim nisu se ticale opravdanosti oduzimanja života bilo kom čoveku, već su se odnosile na dopuštenost nasilne promene legitimne, bogom dane vlasti. Prema tome, nasilje apsolutne monarhije koje je bilo upereno prema pojedincu imalo je za posledicu istovetan odgovor pojedinca i grupa prema državi. To je proizvelo individualne i grupne akcije u kojima su korištena teroristička sredstva u političke svrhe. Prema tome terorizam je neraskidivo vezan za politiku pa možemo reći da je star koliko i sama politika.¹⁷

Danas, poznate terorističke organizacije organizuju transnacionalnu, fleksibilnu mrežnu strukturu i njima i te kako pogoduje razvoj tehnologije. Teroristi sarađuju u oblasti finansiranja, razmene obaveštajnih podataka, u obuci svojih članova, logistici, planiranju i izvršenju napada. Dakle, danas postoji i teroristička internacionala (*Hizbollah Internacional*). Terorističke grupe obično usmeravaju svoju aktivnost ka jednoj zemlji ili regionu, gde do izražaja dolazi teroristička pretnja, koja je istovremeno elastična, difuzna i koja iza-

javnim mestima (obično na pijacama) pripadnike nejevrejske vere, ali i Jevrejina koga bi ta grupa proglasila izdajnikom. U Indiji je u VII veku n. e. postojao verski kult „siledžija“ koji je vršio teror ritualnim ubistvima ljudi žrtvujući ih u čast hinduističke boginje straha Kali. U XI i XII veku u Siriji i Iranu postojao je verski teroristički pokret „asasin“.

11 Aristotel; 384. p. n. e. — 322. p. n. e., starogrčki filozof i besednik, Platonov učenik i jedna od najuticajnijih ličnosti u istoriji evropske misli

12 http://sh.wikipedia.org/wiki/Politika_%28Aristotel%29#O_pobunama

13 Platon je bio neizmerno uticajan starogrčki filozof i besednik, Sokratov učenik, a Aristotelov učitelj, i osnivač Akademije u Atini. Platon je predavao na Akademiji, i pisao u formi dijaloga o mnogim filozofskim temama.

14 Beres, op.cit.

15 Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1998.

16 Robert A. Friedlender, *The Origins of International Terrorism; Interdisciplinary perspectives*, The John Joy Press, New York and McGraw-Hill Book Company, 1977.

17 Denis Rižvić, *Terorizam*, na: www.novihorizonti.com,

ziva turbulentno stanje na teritoriji koju teroristi žele napasti. Trebalo bi ozbiljno shvatiti konstataciju da se terorizam prosto ne može iskoreniti. Bez obzira na povremeni uspeh organa bezbednosti u borbi protiv terorizma, teroristi će uvijek imati prednost i svaku narednu akciju će pripremati s novim metodama, sredstvima i taktikom delovanja. Nažalost, za sada, terorizam se teoretski može samo držati pod kontrolu, ali je dobro, s ciljem adekvatnog profesionalnog postavljanja znati da radikalne islamističke terorističke organizacije¹⁸ podeljene u male grupe dobro obučениh i opremljenih ljudi može da čini velike stvari. Grozne, ali velike.

Terorizam i mediji

Terorizam predstavlja vojnu taktiku koju definiše reakcija posmatrača. Ukoliko nas teroristički akt ne zaplaši, onda terorizam nije postigao svoj cilj. „Niko se neće osećati sigurnim u Sjedinjenim Državama“, rekao je pokojni Osama bin Laden i nakon jedanaestog septembra niko se nije osećao sigurnim. Terorizam je kao pozorište, cilj je da mnogo ljudi gleda, a ne da mnogo pogine. Ceo svet je gledao tog dana, a i mnogo ljudi je poginulo (3033). Zato je diskutabilno gledište da je terorističkim umovima najvažnije da izazovu psihološke efekte svojih akata. Uprkos poreklu naziva, prva namera teroriste je bila i uvek će biti da ubije, a ne da uplaši.

Postoje određene tvrdnje da mediji voljno i nevoljno ohrabruju terorizam i da otežavaju sprovođenje protiterorističkih mera. Sa jedne strane, mediji se optužuju da olakšavaju ostvarenje većine terorističkih ciljeva, a sa druge strane, mediji se okrivljuju da njihovo prisustvo i izveštavanje o određenom terorističkom aktu pojačava negativne efekte koje teroristi žele da izazovu svojim aktima. Ovakav odnos prema medijima vidi se, npr; i u tvrdnji Konrada Rasela iz *Ef-Bi-Aja (FBI)*, koji kaže: „Terorizam je pravo pozorište, ono što teroristi žele je scena.“¹⁹

Zato je analiza internet strana terorističkih organizacija inspirisana dominantnom teorijom terorizma u komunikacijskim studijama, teorije „pozorišta terora“.²⁰ Ovaj pristup polazi od pretpostavke da se terorizam može posmatrati u smislu produkcijskih zahteva za pozorišni angažman. Već smo naveli da je za Dženkinsa „terorizam pozorište“ i po njemu: „Teroristički napadi se često pažljivo organizuju kako bi privukli pažnju elektronskih medija i međunarodne štampe. Uzimanje i zadržavanje talaca samo pojačava dramu. Sami taoci uglavnom ne znače ništa teroristima. Njihova ciljna grupa su gledaoci, a ne stvarne žrtve.“²¹ Na osnovu ovakvog razmišljanja proističe i Dženkinsova veoma jednostavna definicija terorizma, iz 1974. godine, koja glasi: „Terorizam je u stvari pozorište, gdje su glumci izvršioци napada i njihove žrtve, a publika javnost i vlast kojima se prenosi poruka“²². Iako je ova definicija dosta stara, njena jednostavnost i slikovitost nam daju veoma kvalitetnu osnovu za shvatanje suštine terorizma. Osim toga, Dženkins nam ostavlja izbor u tumačenju poruke koju teroristi šalju javnosti i vlastima. Na taj način može doći do osude

18 Osnovne karakteristike terorističkih organizacija su: ilegalnost i tajnost; hijerarhijska i složena struktura; deluju, najčešće kroz sistem trojki, odnosno sistem ćelija; koriste se ilegalna imena (ilegalno ime ubijenog Abu Abdulaha Osame Muhameda bin Ladena je bilo „Džeronimo“, a njegovom sinu Hamzi nadimak je „Princ terora“); obuka je planska i sistematska; finansiraju se preko sponzora ili samofinansiranjem.

19 Bill Winter, „Media Taken to Task for Terrorism Coverage“, American Bar Association Journal, December 1980, vol. 66, p. 1510

20 Gabriel Weimann, and Conrad Winn, *The Theater of Terror*, Longman Publication, New York, 1994.

21 Brian Jenkins, *International Terrorism*, Crescent Publication, Los Angeles, 1975.

22 Jenkins B; *International Terrorism, A New made of Conflict*, Santa Manica, 1975, str.1

terorističkog napada (što će vlasti sigurno učiniti), ali može doći i do odobravanja (jedan deo javnosti će uvek podržavati terorizam, posebno u represivnom državnom aparatu).²³ Bajkovito mišljenje primereno vremenu kada je iskazano i možda još tridesetak godina kasnije, ali ne i sadašnjem trenutku. Jer kako kaže Tomaševski „terorizam je uvek politički motivisan, da je *delictum sui generis* (posebno pravni pojam) i da je njegova istorija tesno vezana za istoriju političkog delikta. Terorizam je sredstvo korišćenja nasilja u svrhu izazivanja političke reakcije i uz nediskrimiran izbor neposrednih žrtava”.²⁴ Mi ovde političku motivisanost posmatramo sa aspekta političkog delovanja velikih sila, pre svega SAD, koje su terorizam uvek tumačile sa aspekta svojih političkih i nacionalnih interesa. Klasičan primer takvog ponašanja je odnos SAD prema OVK na Kosovu i Metohiji, odnosno Srbiji. Zato je definicija terorizma Pola Vilkinsona veoma primerena trenutku jer naglašava politički moment terorizma, kako klasičnog tako i državnog. Po njemu: „Terorizam je tip političkog zločina gdje se nasiljem teže ostvariti promene ili sistematsko ubijanje i razaranje ili pretnja ubijanjem i razaranjem (čime se zastrašuju pojedinci, grupe, zajednice ili vlasti) da bi se iznudili određeni zahtevi”.

Teroristi pažljivo planiraju, biraju uloge i glumce kao da je u pitanju neka predstava kojoj je potreban što veći publicitet. „Mediji su najbolji prijatelj teroristima. Teroristički akti sami po sebi nisu ništa bez publike”.²⁵ Brojne terorističke organizacije su realizovale akt samo da bi dosegle do širokog auditorijuma kome će preneti poruku. Analiza većine terorističkih akata od 1968. do 1980. godine ukazuje na značajno povećanje napada u Zapadnoj Evropi kako bi se privukla posebna pažnja zapadnih medija. Broj terorističkih akata se povećava u svrhu ubeđivanja, gde žrtve predstavljaju „kožu na bubnjevima koju udaraju kako bi se dostigao proračunat udar na široke mase”.²⁶

Iz napred iznetog, očigledno je da terorizam nije ni filozofija ni pokret, on je sredstvo. Sredstvo postizanja određenih ciljeva, nasilje radi učinka, ali katkad ne samo zbog važnosti stvarnih žrtava terorista. Zapravo, žrtva može biti potpuno nevažna, nebitna, strah je nameran i bitan. Zbog toga kineska poslovice „ubij jednoga da bi zaplašio hiljade” ima smisla i opravdanje sadašnjeg citiranja. Znajući ovo, od šezdesetih godina 20. veka teroristima je postajalo sve važnije da njihove akcije prate mediji, kojima neke od njih, primera radi, baskijska teroristička organizacija ETA, dojavu pokretanje svake svoje akcije ili preuzme odgovornost za njih. Zato, bar danas, zasigurno možemo zaključiti da su mediji postali nezaobilazni deo strategije terorističkih organizacija. Klasična trijada terorizma „teroristi-žrtve-vlast”, danas zamenjuje kvartet „teroristi-žrtve-vlast-masovni mediji”.²⁷

Zato Anita Perešin²⁸ u svom radu „Masovni mediji i terorizam” s pravom primjećuje kako upravo masovni mediji daju terorizmu globalni domet, i ništa manje bitno utiču na način na koji javnost percipira šta je to terorizam, ko su ljudi koji stoje iza takvih aktivnosti, iz kojih razloga oni to čine, šta žele i koga se u stvari treba bojati. Ako mediji na tom planu

23 Equipe de Recherche sur le Terrorisme et l'Antiterrorisme au Canada: *Definitions deterrorisme*, Centre international de criminologie comparee, Universite de Montreal, 2004. Dostupno na: www.erta.org.

24 Tomaševski, K.: *Izazov terorizma*, Mala edicija ideja, NIRO Mladost, Beograd, 1983, str. 13–22, 32

25 Walter Laquer, „The Futility of Terrorism”, Harper's, March, 1976.

26 Alex Schmid, and J., de Graaf, *Violence as communication: Insurgent terrorism and the Western news media*, Sage, Beverly Hills, USA, 1982.

27 Viktor Ciganov, *Mediji i terorizam*, 2004, Kijev, str. 20

28 Dr Anita Perešin je trenutno viši savjetnik pri Uredu Vijeća za nacionalnu sigurnost Republike Hrvatske. U sklopu hrvatskog bezbjednosnog sektora, ona je pored ostalih dužnosti bila šef Odjeljenja za borbu protiv terorizma, savjetnik direktora Vijeća za nacionalnu sigurnost, a zatim je upućena na NATO Kancelariju za bezbjednost kao koordinator za bezbjednosnu politiku.

zakažu i ako daju pogrešnu sliku o čitavom fenomenu i ako iz želje za senzacionalnošću samo preuveličavaju problem oni samo idu na ruku teroristima. Između medija i terorizma postoji interaktivan (i simbiotski) odnos jer se trendovi medijske industrije i zakonitosti proizvodnje medijskog sadržaja kreću u pravcu preferiranja sadržaja senzacionalističkog tipa, zbog čega terorističke organizacije svojim delovanjem mogu osigurati maksimalnu prisutnost u medijima.²⁹

Zato za njih, terorističke organizacije, procena uspešnosti ili neuspešnosti sprovedenog terorističkog akta prevashodno zavisi od veličine publiciteta takvog akta ostvarenog u medijima. To je osnovni kriterijum kojim se teroristi vode prilikom analize svog delovanja. Postoji više načina kojima se teroristi služe kako bi postigli željeni nivo publiciteta u medijima: (1) sprovođenje akcija koje će privući pažnju medija, (2) realizacija aktivnosti koje će ojačati sopstvenu propagandu i regrutovanje, (3) izbor medijski najprivlačnijeg vremena i lokacije za sprovođenje akcija, (4) izdavanje proglasa i davanje izjava, (5) stalni kontakti sa štampom, (6) preuzimanje odgovornosti za počinjene akte i (7) slanje poruka kroz mete ili akte koje nose u sebi neku simboliku. Teroristi žele da privuku pažnju različitih kategorija javnosti:

svetsko javno mnjenje, većinsko stanovništvo u državi koja je protiv ciljeva terorista, nacionalna manjina ili socijalna klasa u nekoj državi za čije se interese teroristi navodno zalažu, vladajući režim koji je u direktnom sukobu sa teroristima, suparnički teroristički i neteroristički pokreti, teroristi i njihove pristalice. Tokom kreiranja terorističke strategije mediji služe kao temelj širenja i primer ratne propagande, pomažu u prikupljanju informacija, jačaju podršku u svetu za ilegalne organizacije, određuju odgovornost koja može voditi ka legitimizaciji terorističkog nasilja preko prebacivanja odgovornosti u okviru terorističkih kominikea i jačaju pretnje ili ucene usmerene ka trećoj strani.³⁰

Želja terorističkih organizacija da budu prisutne u medijima i da isti budu nezaobilazni deo terorizma nije od napada na „kule blizakinje”. Još je 1986. godine u izvještaju posebne vladine komisije SAD za borbu s terorizmom zaključeno da: „Teroristi razmatraju ulogu masovnih medija u širenju vlastitih poruka po svijetu kao jednu od osnovnih u postizanju svojih ciljeva”³¹ (Pri tom treba spomenuti i mišljenje Marata Geljmana, ruskog novinara koji je napisao knjigu „Ruski način – Terorizam i masovni mediji u trećem stoleću”. On tvrdi da se medijski terorizam pojavio u posljednjoj četvrtini 19. veka, s razvojem sredstava masovne komunikacije, npr. uvođenjem parne mašine u štamparije i pronalaskom telegrafa. No do pre nekoliko godina to medijsko oružje nije delovalo punom snagom zbog nekih osobina medijske okoline, ali one su se doslovno promenile pred našim očima s televizijskim prenosima uživo i internetskom revolucijom.³²

Poslije 11. septembra 2001. sve se menja što se tiče terorizma. Promenjena je bit klasičnog terorizma sadržana u već spomenutoj kineskoj poslovice. Povećane su razmere i ciljevi terorizma, pa nije više ubiti jednog da bi uplašio hiljade, već ubiti hiljade da bi zaplašio milijarde ljudi. Više nisu meta samo pojedine društvene grupe ili institucije, već je taj broj meta proširen. Terorističke akcije se organizuju kao koncerti vodećih svetskih grupa. Terorističke akcije ako nemaju veliku publiku smatraju se od njihovih organizatora neuspelimi. Zato, vodeći američki stručnjaci za terorizam Douglas B. Johnson i John P. Martin

29 Izvor: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sta-je-istina-o-ratu-protiv-terorizma>

30 Paletz, D., Schmid, P. (1992). *Terrorism and the Media*. Sage Publications, Inc., Newbury Park, str. 32

31 Ciganov, op.cit, str. 18

32 Geljman, Marat, 2004.: *Russkij sposob (Terorizm i mass-media v tretjem tysjachiletyi)*, Guelman, Moskva, str. 18

tvrde „Savremeni terorizam nezamisliv je bez medijskog faktora.”³³ Postoje više načina na koje teroristi nastoje da ostvare željeni nivo publiciteta, ali najbitniji se mogu podeliti na:³⁴

- planiranje akcija koje treba da imaju veliki značaj u vestima
- sprovođenje aktivnosti koje treba da osnaže sopstvenu propagandu i regrutovanje
- izbor najpogodnijeg vremena i lokacije za privlačenje publiciteta prilikom sprovođenja akcija
- izdavanje proglasa
- održavanje kontakata sa štampom i davanje izjava
- priznavanje odgovornosti za određene akcije (otprilike u 95% slučajeva organizatori terorističkih akcija obraćaju se medijima kako bi preuzeli odgovornost za te akcije)
- slanje poruka kroz značenje i simboliku mete ili akata.

Prema podacima, već citiranog Dženkinsa, savremeni teroristi koji uzimaju taoce gotovo su uvijek tražili direktan pristup u eter radio-stanica i televizijskih studija. Danas, doduše, da bi javili o počinjenom delu, zatražili otkupninu ili izneli neki drugi zahtev u zamenu za oslobađanje talaca sve se češće koriste video-kasetama i internetom, što brojne televizijske stanice širom sveta spremno preuzimaju. Nezadovoljni tim „prinudnim” ili „drugorazrednim” informisanjem, većina postojećih terorističkih organizacija nastoji imati vlastite masovne medije – novine, radio-stanice, informativne agencije, televizijske studije, čija uloga nije samo informativno-propagandno delovanje i uticaj na širu javnost, nego se, i to vrlo aktivno, koriste za objavljivanje šifriranih instrukcija teroristima, poput upozorenja, parola, nacрта, odnosno za organizacijsko terorističku aktivnost.

Međunarodni dokumenti od značaja za suzbijanje zloupotrebe medija u svrhu terorizma

Svima je danas jasno da terorizam predstavlja jedan od najozbiljnijih bezbednosnih problema globalnog karaktera. Ulogu u ovome, i to negativnu, zasigurno imaju i mediji i to kao instrumenti povezivanja, komunikacije i finansiranja terorističkih organizacija, ali i kao sredstva javnog prikazivanja njihovih zločina. Zbog toga se može konstatovati da su upravo mediji ti koji savremenom terorizmu daju globalni domet.³⁵ Samim tim i suprotstavljanje ovakvom terorizmu zahteva adekvatnu reakciju na međunarodnom nivou. Zbog toga se i pravni instrumenti u ovoj oblasti usvajaju u sklopu međunarodnog pravnog poretka, pri čemu vodeća uloga u tome pripada Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija. Zato instrumenti za borbu protiv terorizma usvojeni na evropskom nivou, pod okriljem Saveta Evrope ili od strane organa Evropske unije umnogome zavise od univerzalnih međunarodnopravnih dokumenata.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija do sada je usvojila trinaest ključnih konvencija i dva protokola u vezi sa borbom protiv terorizma, dok je Savet bezbednosti doneo veći broj rezolucija posvećenih ovoj problematici. Konvencije pravno obavezuju države potpisnice, zahtevajući od njih da krivičnopravno inkriminišu određena ponašanja. Takođe, konvencije uvode princip *aut dedere aut judicare*³⁶ i uspostavljaju mehanizme međunarodne sa-

³³ Ciganov, op.cit.

³⁴ David L. Paletz and Alex P. Schmid, *Terrorism and the Media*, Sage Publications, Inc., Newbury Park, 1992, p. 32.

³⁵ Marić, S. (2012). Terorizam kao globalni problem. *Medianali*, 11, str. 89.

³⁶ Princip *aut dedere aut judicare*, „izručiti ili suditi“, podrazumeva da je država pod čijom se jurisdikcijom nalazi osoba

radnje u borbi protiv terorizma, uključujući ekstradiciju i međunarodnu pravnu pomoć. Aktivnosti Saveta Evrope na području borbe protiv terorizma odvijaju se u tri pravca i uključuju: jačanje zakonskih mera protiv terorizma, zaštitu osnovnih vrednosti i bavljenje uzrocima terorizma³⁷. Kao regionalna organizacija Savet Evrope omogućava implementaciju rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i Strategije Ujedinjenih nacija za borbu protiv terorizma i do sada je usvojio niz konvencija iz ove oblasti, od kojih su za suzbijanje zloupotrebe medija u svrhu terorističke propagande najbitnije odredbe Deklaracije o slobodi izražavanja i informisanja u medijima u kontekstu borbe protiv terorizma usvojene od strane Komiteta ministara 2. marta 2005. godine³⁸. Deklaracija najoštrije osuđuje sve terorističke akte, ističući istovremeno da načela slobode izražavanja i informisanja čine osnovne elemente demokratskog i pluralističkog društva, i preduslove za njegov napredak i razvoj. U tom kontekstu, naglašava se da slobodno i nesmetano širenje informacija podstiče razumevanje i toleranciju, što pogoduje suzbijanju terorizma. Pri tome se posebno ističe da države u borbi protiv terorizma ne smeju usvajati mere kojima bi se kršila ljudska prava i osnovne slobode, u koje spada i sloboda izražavanja kao jedan od stubova svakog demokratskog društva. U skladu sa ovim načelima, u Deklaraciji se iznosi niz preporuka kako za države tako i za predstavnike medija, kojima se nastoji uspostaviti ravnoteža između ograničenja nametnutih radi suzbijanja terorizma i slobode izražavanja kao osnovnog ljudskog prava. U tom kontekstu se državama sugeriše da ne uvide dodatna ograničenja za medije osim ako ona nisu apsolutno neophodna i u skladu sa demokratskim društvom, da ne izjednačavaju medijsko izveštavanje o terorizmu sa pružanjem podrške teroristima, da omoguće novinarima da, u skladu sa zakonom, pristupe relevantnim informacijama, pravosudnim spisima, lokacijama i postupcima u vezi sa terorizmom, da poštuju samostalnost i uređivačku politiku medija i da podstiču profesionalnu obuku njihovih predstavnika u vezi sa bezbednošću, kao i da im, kada je to potrebno, pruže adekvatnu zaštitu. Sa druge strane, medijima i novinarima se sugeriše da prilikom izveštavanja o terorizmu postupaju naročito odgovorno kako ne bi doprinosili ostvarivanju ciljeva terorista poput širenja straha i publiciteta, da usvoje i poštuju odgovarajuće etičke kodekse u pogledu izveštavanja o toj temi, da se uzdrže od autocenzure kojom bi javnosti uskratili informacije, da doprinose sprečavanju nasilja i govora mržnje, da vode računa da izveštavanjem ne ugroze antiterorističke operacije, da poštuju žrtve terorista, ali i pretpostavku nevinosti, kao i da unapređuju znanje o očuvanju svoje bezbednosti prilikom izveštavanja o tome.

Sa ciljem da se zaštite osnovni principi na kojima počiva Evropska unija ona je razvila određene mehanizme za borbu protiv terorizma u državama članicama. Stav Evropske unije prema terorizmu najjasnije je izražen u Strategiji za borbu protiv terorizma usvojenoj krajem 2003. godine. U Strategiji je istaknuto da terorizam dovodi u opasnost ljudske živote, prouzrokuje visoke troškove i ugrožava otvorenost i toleranciju društva, zbog čega predstavlja opasnost za celu Evropu. Strategija je u prvom redu usmerena na preventivno delovanje kroz sprečavanje potencijalnih terorističkih napada, zaštitu građana i infrastrukture, progon terorista, ometanje planiranja, putovanja i komunikacionih kanala terorista,

za koju postoji osnovana sumnja da je počinila određeno međunarodno krivično delo – na primer ratni zločin – dužna da tu osobu izruči državi koja traži njenu ekstradiciju ili da joj sama sudi za to delo. Princip *aut dedere aut judicare* je sadržan u više međunarodnih ugovora, od kojih su nam sada svakako najvažnije četiri Ženevske konvencije iz 1949. Izvor: <http://pescanik.net/slucaj-oric/>

37 Janković, D. (2010). Međunarodni standardi u borbi protiv terorizma. Međunarodni problemi, 4, str. 602–628.

38 „Borba protiv terorizma: Aktivnosti Saveta Evrope u pravnoj oblasti“, Radna grupa za borbu protiv terorizma Saveta Evrope, Strazbur, http://www.coe.int/t/dlapil/codexter/Source/leaflet/leaflet_terrorism_sb_la.pdf, 12/12/2014.

onemogućavanje teroristima da pristupe fondovima i novčanim sredstvima, unapređenje kapaciteta za minimizaciju posledica terorističkih napada i pružanje pomoći žrtvama. Donošenje odluka i koordinisano sprovođenje politika Unije u sferi borbe protiv terorizma povereno je različitim organima i institucijama, od kojih su najvažnije: Evropska komisija, Savet Evropske unije i Evropski parlament.³⁹

Pravni okvir Evropske unije za borbu protiv terorizma čine formalni i neformalni izvori komunitarnog prav. Formalni, i to primarni izvor komunitarnog prava su osnivački ugovori, ali određeni značaj poseduju i sekundarni izvori (uredbe, direktive, odluke)⁴⁰. U neformalne izvore komunitarnog prava spadaju (mišljenja, preporuke, zaključci sa sastanaka), kao i pojedine presude Evropskog suda za ljudska prava⁴¹.

U Krivičnom zakoniku Republike Srbije postoji nekoliko odredbi kojima se, bilo direktno, bilo posredno, inkriminiše upravo zloupotreba medija u svrhu terorizma. Tu spadaju: lakši oblik krivičnog dela terorizma koji se sastoji u pretnji izvršenjem njegovog osnovnog oblika (član 391), javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela (član 391a) i vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela (član 391b).⁴²

Zaključak

Saglasan sam sa svima onima koji smatraju da će terorizam, u propagandnom smislu, uvek biti jedan od najjačih propagandnih oblika delovanja. Ali nisam saglasan sa onima koji smatraju da je osnovna svrha izvršenja terorističkog akta izazivanje straha i prenošenje određene poruke, a ne nanošenje štete, razaranje i ubistvo što većeg broja ljudi. Jer, savremeni /globalni/ terorizam je tragedija današnjeg, po mnogim pokazateljima neopravdano nazvanog, savremenog sveta. Jer, umesto daljeg ljudskog progressa, razvoja tolerancije, demokracije i pravičnosti, usledio je progres terorizma s perspektivom novog tzv. »asimetričnog rata« (upotreba nuklearnog oružja, bombardovanje sa velike distance, rušenje saobraćajnica, rafinerija i industrijskih centara, bombe sa osiromašenim uranijumom i dr). Tradicionalni koncept terorizma zamenio je jedan novi ili kako se u teoriji naziva, „superterorizam“, predstavljen i primenjen od strane kultova ili religijski motivisanih grupa, opremljenih oružjem masovnog uništenja koje su spremni da upotrebe u svakom trenutku. Samim tim i terorizam kao način ratovanja sve više će se izjednačavati sa klasičnim oblicima vojnog ratovanja.

Mora se prihvatiti činjenica da je medijski terorizam postao naša uobičajena svakodnevica i to ne samo za javnost, već i za medije koji od sebe, neki svesno, a neki i nesvesno, prave pozornicu na kojoj se takav savremeni terorizam i odvija. Isto tako, što posebno zabrinjava, je činjenica da su mediji i to vrlo često posmatrači medijskog terorizma. Kao takvi, nesvesno ili ne, oni postaju pomagači terorista, ali i vlasti, one iste koju bi u demokratskom društvu trebali kontrolisati, a ne bezrezervno podržavati. Suprotno svojoj osnovnoj funkciji, mediji su postali oružje u rukama terorista i vlasti, masovno oružje koje ubija.

39 A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy, Council of the European Union, Brussels, 12 December 2003. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>, 14.12.2014.

40 Čavoški, A. (2006). *Pravni i politički poredak Evropske unije*. Beograd, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik

41 Janković, D. (2010). Međunarodni standardi u borbi protiv terorizma. *Međunarodni problemi*, 4, str. 602–628.

42 Videti više: „Krivični zakonik Republike Srbije“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

Naravno, nije neophodno prekinuti izveštavanje o izvršenim terorističkim aktima, već je neophodno da mediji pruže gledalištu jednu širu priču o korenima terorizma i njegovim negativnim aspektima, odnosno o nepotrebnosti i štetnim aspektima upotrebe nasilja da bi se postigao određeni politički cilj.

Dakle, teroristička borba odvija se, videli smo to, i putem medija, pa je zato neophodno i borbu protiv terorizma u velikoj meri voditi istim sredstvima. Cilj medijske borbe protiv terorizma je dosezanje javnog mnjenja u zemljama iz kojih potiču određene terorističke grupe ili iz kojih sami teroristi vode poreklo. Svrha medijske borbe protiv terorizma u ovim zemljama je jačanje stavova javnog mnjenja u pravcu neslaganja sa terorističkim aktima i onemogućavanje logističke i političke podrške teroristima.

S druge strane ne treba dozvoliti da komercijalne mreže i druge velike stanice i medijske kuće koje su prepoznale svoje interese (materijalne)u podršci državnoj politici stave se u funkciju aktuelne vlasti i aktivno razvijaju službenu propagandu.⁴³ Ona im je donela toliki uticaj i profit da su bezrezervno podržali odluku Bele kuće da se krene u rat protiv terorizma, a potom i pod sličnim parolama i protiv npr. iračkog diktatora Sadama Huseina. Uprkos tome što su se neki argumenti za ovu oružanu intervenciju pokazali lažnima, te da akciju svog oslobađanja irački narod smatra okupacijom i da svakodnevno u Iraku ginu nedužni ljudi, velike američke medijske korporacije još čvrsto podupiru svoju vladu.⁴⁴

Za razliku od SAD, Velika Britanija, iako je član antiterorističke koalicije na čijem su čelu SAD, sasvim drugačije se postavlja prema pitanju medija i terorizma i to možda treba uzeti kao primer. Postoje određeni propisi, već više desetina godina, pre svega zbog stanja u Severnoj Irskoj, ponajpre Zakon o državnoj tajni i preporuka Ministarstva obrane (Defence Advisory Notice System). Na osnovu ovih propisa, najugledniji britanski mediji, kao informativne agencije Rojters i BBC su prepoznali nužnost uvođenja vlastitih propisa koji sadržavaju uputstva novinarima kako da izvještavaju o terorizmu. Zato nije ni čudo da upravo BBC ima takav najstariji dokument na svijetu, instrukciju pod nazivom „Terorizam i nacionalna sigurnost“⁴⁵. U preambuli ovog dokumenta stoji da je „osnovni zadatak BBC-ja u praćenju terorističke situacije – govoriti istinu, brzo, oprezno, potpuno, odgovorno i izbjegavajući špekulacije“. Najveći dio instrukcije, br. 18, posvećen je praćenju problema i stanja u Severnoj Irskoj, a od novinara se traži da im pristupaju s dvostrukom, trostrukom odgovornošću. „BBC poziva svoje saradnike da život u Severnoj Irskoj gledaju sveobuhvatno, a ne samo u kontekstu sukoba i terorističkih akcija. U tom delu Velike Britanije prebivaju živi ljudi i njima ne mora biti ugodno čitati i slušati o svojoj provinciji samo kao izvoru terorizma“. Nažalost, pokušaji da osnovna načela ove instrukcije profesionalne

43 Možda će period nakon 11. septembra najviše ostati zapamćen kao doba kad su novinari postali „novinari Amerikanci“. Predvođene CNN-om, gotovo su sve televizijske stanice bile prepune crveno-belih crta i američkih zastava koje su se vijorile na ekranu. Logotipi televizijskih stanica bili su u nacionalnim bojama. U veličanju rodoljublja prednjačila je stanica Fox News Ruperta Murdocka, čijim su voditeljima na odelimama bile prišivene trake u bojama američke zastave. Dan Rather, voditelj CBS-ovih vesti, gostovao je 17. septembra u emisiji Davida Lettermana. Tada je, držeći Lettermana za ruku plačući rekao: „Džordž Buš je predsjednik, on donosi odluke ... ako me on želi u liniji, neka samo kaže gdje“. Malo je bilo onih koji su se suprotstavili tom, za novinarstvo opasnom, trendu poput Marka Corpora, novinara nedeljnika Time, koji je u svojoj kolumni napisao da nije posao novinara da se pridruži javnosti u razvijanju zastava, nego da je novinarski posao izveštavanje i postavljanje pitanja. „Mi moramo istražiti mogućnost rata, a ne navijati da on i započne, mi moramo objasniti novu nacionalnu solidarnost, a ne je veličati“ To su i bili razlozi zbog kojih je Pat Dolan, direktor vesti na stanici News 12, zabranio stavljanje američkih simbola na ekran. No javnost nije prihvatila taj potez i Dolan se morao javno izviniti i izjaviti da su zaposleni u stanici „ponosni što su Amerikanci“. Videti više: Zelizer, Barbie / Allen, Stuart, 2002.: *Journalism after September 11*, Routledge, London

44 Videti više: Tumber, Howard / Palmer, Jerry, 2004.: *Media at War: The Iraq Crisis*, SAGE Publications, London

45 Geljman, op.cit.

organizacije prihvate i na međunarodnom nivou u novinarskoj sredini nisu naišli na široku podršku. Zbog toga i opstaje tvrdnja vodećih američkih stručnjaka za terorizam, Daglasa i Martina da je „Savremeni terorizam nezamisliv bez medijskog faktora”.

LITERATURA

1. Schmid, Alex, *Terrorism and the Media, Terrorism and political Violence*, 1(4), 1989.
2. Džonatan Vajt, *Terorizam, Aleksandrija* Pres, Beograd, 2004.
3. Vujaklija Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980.
4. Louis Rene Beres, *Terrorism and Global Security: The Nuclear Threat*, Westview Press/Bolder, Colorado.
5. Bill Winter, „Media Taken to Task for Terrorism Coverage”, *American Bar Association Journal*, December 1980, vol. 66, p. 1510
6. Gabriel Weimann, and Conrad Winn, *The Theater of Terror*, Longman Publication, New York, 1994
7. Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1998.
8. Robert A. Friedlander, *The Origins of International Terrorism; Interdisciplinary perspectives*, The John Joy Press, New York and McGraw-Hill Book Company, 1977.
9. Brian Jenkins, *International Terrorism*, Crescent Publication, Los Angeles, 1975.
10. Brian Jenkins, *International Terrorism, A New made of Conflict*, Santa Manica, 1975.
11. Tomaševski, K.: *Izazov terorizma*, Mala edicija ideja, NIRO Mladost, Beograd, 1983.
12. Walter Laquer, „The Futility of Terrorism”, *Harper's*, March, 1976.
13. Alex Schmid, and J., de Graaf, *Violence as communication: Insurgent terrorism and the Western news media*, Sage, Beverly Hills, USA, 1982.
14. Viktor Ciganov, *Mediji i terorizam*, 2004, Kijev
15. Marić, S. *Terorizam kao globalni problem*. *Medianal*, 11, 2012.
16. Janković, D.. *Međunarodni standardi u borbi protiv terorizma*. *Međunarodni problemi*, 4, 2012.
17. David L. Paletz and Alex P. Schmid, *Terrorism and the Media*. Sage Publications, Inc., Newbury Park, 1992.
18. Geljman, Marat, *Ruskijski sposob (Terorizam i mass-media v tretjem tysjachiletiyi)*, Guelman, Moskva, 2004.
19. Čavoški, A. *Pravni i politički poredak Evropske unije*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd, 2006.
20. Tumber, Howard / Palmer, Jerry, *Media at War: The Iraq Crisis*, SAGE Publications, London, 2004.
21. Zelizer, Barbie / Allen, Stuart, *Journalism after September 11*, Routledge, London, 2002.
22. Denis Rižvić, *Terorizam*, na: www.novihorizonti.com,
23. *A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy*, Council of the European Union, Brussels, 12 December 2003. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>, 14.12.2014.
24. Equipe de Recherche sur le Terrorisme et l'Antiterrorisme au Canada: *Defi nitions deterrorisme*, Centre international de criminologie comparee, Universite de Montreal, 2004. Dostupno na: www.erta.org.
25. „Borba protiv terorizma: Aktivnosti Saveta Evrope u pravnoj oblasti“, Radna grupa za borbu protiv terorizma saveta Evrope, Strazbur, http://www.coe.int/t/dlapil/codexter/Source/leaflet/leaflet_terrorism_sb_la.pdf, 12/12/2014.
26. „Krivični zakonik Republike Srbije“, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014
27. *Usp. Terorizam*, u: *Drvo znanja*, 48 (2001)

28. http://sh.wikipedia.org/wiki/Politika_%28Aristotel%29#O_pobunama
29. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sta-je-istina-o-ratu-protiv-terorizma>
30. <http://pescanik.net/slucaj-oric/>
31. <https://sr.wikipedia.org/sr-el/Mediji>
32. http://www.defendologija.com/latinica/materijali/drustveni_aspekti_terorizma_30-06-07.htm